ئەنفال؛ جینۆسایدکردنی کورد لە عێراق

نووسینی: خالید ساڵح

وەرگێڕانی: کاوە جەمال

عێراق و کوردەکان (ووتارێکی بیبلۆگرافی) (١)

لە ئۆکتۆبەری ساڵی ١٩٨٨دا کاتێک لە ناوبردنی کوردستان وەکو کوشتنی بە کۆمەڵی کوردەکان لەلایەن ڕژێمی عێراقییەوە ڕاستییەکی ڕوون وئاشکرابوو، هەرچەندە ئەم ڕاستییە لەڕۆژئاوا دۆکیومێنت نەکرابوو، «میلتۆن فورست» ووتارێکی سەرنجڕاکێشەری لەڕۆژنامەی «The International Herald Tribun» لەژێر ناونیشانی «عێراق و کوردەکان: چۆن بەکارهێنانی گازی ژەهراوی دەسەلمێنرێت ؟» بڵاوکردەوە. فیۆرست پێیوابوو، نارەوایە حکومەتی عێراق سزابدرێت، لەبەرئەوەی تاوانێکی تایبەتی کردووە، کە بەڕای هەندێک لەسەرچاوەکان لەوانەیە هەرگیز ڕووی نەدابێت. بۆ وەڵامدانەوەی ئەو پرسیارەی ئایا ڕاستە عێراق چەکی کیمیاوی دژی کوردەکان بەکارهێناوە، فیۆرست لە قازانجی حکومەتی عێراقی سەفەرێکی عێراقی کردو ماوەی هەفتەیەک لەوێ مایەوە، ئەمە لەکاتێکدا ئەوانەی پێیان وابوو کە عێراق چەکی کیمیاوی دژی کوردەکان بەکارهێناوە نەیان ئەتوانی ئەم تاوانبارکردنە بسەلمێنن. لێرەوە سەردانەکەی فیۆرست بۆ عێراق و دواتر ووتارەکەشی وەک سەلماندنی ئەو ڕایە وابوو کە گوایا عێراق چەکی کیمیاوی دژی کورد بەکارنەهێناوە.

پاش ئەوەی فیۆرست پێ لەسەرئەوە دادەگرێ کە «عێراق سوپای ناردوە بۆ کوردستان بۆ لەناوبردنی یاخیبوونی کورد» کە لەشەڕی ئێران و عێراقدا پاڵپشتی ئێرانیان کردوە، ئیدی لەووتارەکەیدا باسی ئەوە دەکات کە چی بینیوە لەکاتێکدا لەناو هەلیکۆپتەرێکی عێراقیدا بووە و تەماشای ناوچەکانی کردوە: «کەلاوەی سەدان دێی کوردی کە لەلایەن سوپای عێراقییەوە وێرانکراوە بۆ ئەوەی ڕێگانەدرێت بەیاخیبووەکان هیچ پەنایەکیان دەستبکەوێت». فیۆرست پشت ئەستوور بەوەی کەبینیوێتی دەگاتە ئەو دەرەنجامەی «تەنانەت گەر گازی ‹لیثال›یش بەکارهێنرابێت، ئەوا بەشێوەیەکی جینۆسایدی بەکارنەهێنراوە» واتە بە مەبەستی لەناوبردنی گەلی کورد یان بەشێک لەگەلی کورد ‹وەرگێر› لەبەرئەوەی کە کوردەکان لەعێراق گروپێکی

یەکـدی ناس و هـاریکـار پێکدەهێـنن، ئەوا گـەر کـوشـتـاریگەورە ڕوویبـدایە، بێگومـان ئەوان پێیاندەزانی و بەجیهانیان ڕادەگەیاند. بەڵام نە من و نە هیچ ڕۆژئاواییەکی تر کە بینیومە ئەم بیروڕایانەیان نەبیستووە.

فیۆرست لەکاتی سەردانەکەیدا تێبینی هیچ شتێکی وای نەکردوە کە نیشانیبدات لە ناوچە کوردییەکاندا پشـێوی هەیە. بە بۆچوونی ئەو هەمـوو شـتـێک لەدۆخی ئاسـایی خـۆیدابووە. «لەشـارەکـانی باکـووری عـێـراق کـەپیـاوان جـامـانـەی کـوردی دەبەستن و پانـتـۆڵی دەڵب لەبەردەکەن، ژیانـی ڕۆژانە وەک خـۆی دەڕوات و شـارەکـانیش هەروەک جـاران قـەرەباڵغن، بەجۆرێکی وا کەهەرگیز بەم شێوەیە لەمەوپێش نەمبینیوە».

تەنانەت ئەگەر عێراق چەکی کیمیاویشـی بەکارهێنابێت، هەرچەندە فیورست بەگومـانەوە ئەمــە دەڵێت، ئـەوا «لەوانەیە جـۆرە گـازێکی تایبـەتی لەهێـرشی هـەواییـدا دژی بـارەگـای یاخیبووەکان بەکارهێنرابێت، بەڵام ئەم گازە دژی خەڵکی مەدەنی بەکارنەهێنراوە. پشکنینی کـوردە پەناهـەنـدەکان لـە کـەمـپـەکـانی تورکـیـا لەلایەن پزیشکەکـانیUN و خـاچـی سـوور و پزیشکە فەرەنسییەکانەوە دەری دەخات «لەوانەیە دژی خەڵکی مەدەنی گازێکی فرمێسکڕێژی بەهێز بەکارهێنرابێت، بەڵام ئەم گازە بە هیچ شێوەیەک گازی <لیثال> نییە».

فـیـۆرست بە ئاشکرا دەخـوازێ بڵێت، چیدی بەسـە بێزارکردنی حکومـەتی عێراق و زەرەر گەیاندن بە پەیوەندیەکانی نێوان عێراق و ئەمەریکا. فیۆرست بۆئەوەی قـەناعەت بەخـوێنەران بکات کـەوا ژیان لەناوچە کـوردیەکـاندا «ئـاسـاییـە» پێـمـان دەڵێت کـە قـسـەی لـەگـەڵ چەکدارەکوردەکان <جاشـەکان - وەرگێڕ-> دا کردووە کە لەلایەن ڕژێمی عێراقییەوە دژی یاخیـبووەکان بەکارهێنراون، فۆرست بە ئاشکرا دەخوازێ بڵێت، چیدی بەسـە بێزارکردنی حکومەتی عێراق و زەرەر گەیاندن بە پەیوەندیەکانی نێوان عێراق و ئەمەریکا.

پاش کـەمـتـر لە دوو سـاڵ، کـاتێک عێـراق هێرشیکردە سـەر کوێت، بۆمان دەردەکەوێت کە چۆن فیورست لە ئۆکتۆبەری ١٩٨٨ دا پێشبینیەکی پێغەمبەرانەی کردووە، چونکە لەو کاتەدا فیۆرست بەو پەڕی بڕوابەخۆبوونەوە، بەرپرسیاریە ئەمەریکیەکان بیردەخاتەوە، «پاش ئەوەی عێراق یاخیبوونی کوردەکانی دامرکانۆتەوە، هیچ شـەڕێکی تری لەبەرنامـەدا نییە و پەیمانی ئەوەی داوە کە ئیلتزامبکات بە «پەیمانی جنێف»وە سـەبارەت بە شـەڕی کیمـاوی. کـەچی لە ٢،٨،١٩٩٠دا عێراق هێرشیکردە سـەر کوێت، ئەم ڕووداوە بووە هۆی ڕوودانی شـەڕی کەنداو.

دەنگی دووەم:

لەکاتی شەڕی کەنداودا، یەکێک لە پایە گرنگەکانی بەهانە هێنانەوەی ئایدۆلۆژی بۆ ڕەوایەتی ئەم شەڕە، بریتیبوو لە چەوساندنەوەی گەلی عێراق لەلایەن ڕژێمەوە، بەتایبەتی بەکارهێنانی چەکی کیماوی دژ بە گەلی کورد.

ئەوانەی دژ بە شەڕەکە بوون، سەبارەت بەم ستراتیژیە هەلپەرستانەیەی وولاتە ڕۆژئاوایەکان، پەنجەیان بۆ ئەو ناکۆکیانە رادەکێشا کە لە سیاسەتی هاوپەیمانەکاندا هەبوون، ئیتر چ لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا یان جیهان بە گشتی، چ لە رابووردوودا یان لەئێستادا.

یەکێک لەوانەی کە سەبارەت بەم ڕووداوە دوا «ادوارد سعید» بوو. ئەو بابەتانەی کە پاڵیان بە «ادوارد سعید»ەوە نا بەشداریبکات لەم گفتوگۆیەدا، بریتی بوو لە ئیمپریالیزم، ناسیونالیزمی عەرەبی و پێشێلکردنی مافی مرۆڤ.

لە ١٩٩١,٣,٧دا ئیدوارد سەعید دەنووسێت:

«زۆر جار دووپاتکراوەتەوە، کە گوایە عێراق چەکی کیماوی دژی هاوولاتیانی خۆی بەکارهێناوە، بەڵام لە باشترین حاڵەتدا، ئەم مەسەلەیە گومانلێکراوە. کاتێک عێراق هاوپەیمانی ئەمەریکا بووە، راپۆرتێکی «کۆلێژی شەڕ War College» باسی ئەوە دەکات کە بەکارهێنانی چەکی کیماوی دژی کوردەکان لە هەڵەبجە لەلایەن ‹ئێران›ەوە بووە. کەم کەس ئێستا لە هۆیەکانی راگەیاندندا باسی ئەم راپۆرتانە دەکەن».‹٣›

ئەگەر ئەم سەرنجە گشتییە لەبەرچاو بگرین کەوا ئیدوارد سەعید دائەنرێت بە یەکێک لە ڕۆشنبیرە رەخنەگرەکان، ئەوا ئەم هەوڵەی ئەو بۆ گومانکردن لە بەکارهێنانی چەکی کیماوی دژی کوردەکان لەلایەن ڕژێمی عێراقییەوە نەک تەنها جێگەی سەرسوورمانە، بەڵکو هەروەها داچڵەکێنەریشە. ئاخر ئەم ووتانە لە رۆشنبیرێکی تاراوگەی سێکیولێرەوە، عەلمانیەوە، دێت کە سەر بە«چینێکی رووناکبیرە، کە رێگا بە خۆی نادات گەمەی بێمانای شووناس ‹identity game› بکات. هەروەها دەخوازێبە شێوەیەکی سۆزمەند تەعبیر بکات لە بەرژەوەندیەکانی ئەو کەسانەی ئەم جیهانە کە گوێیان لێناگرێت، کە نوێنەریان نییە و پەیوەندییان پێوەناکرێت. هەروەها ئیدوارد سەعید هەڵدەستێت بەم کارە «وەک رۆشنبیرێکی مولتەزیم کە بە شێوەیەکی رەخنەگرانە مێژوو دەخوێنێتەوە».‹٤›

دۆکیومەنتی پڕ لە زانیاری: Detailed documents

هەرچەندە لەو کاتەدا هیچ کەسێک توانای ئەوەی نەبووە، بە نیشاندان و خستنەرووی دۆکیومەنتیحکومەتی عێراقی، یارمەتی ئیدوارد سەعید بدات بۆ ئەوەی زاڵبێت بەسەر گومانەکەیدا، ئەوا ڕووداوەکانی دوای شەڕی کەنداو ڕەهەندێکی چاوەڕوانکراویان لەخۆگرت.

ڕووداوەکان دەرفەتێکیان ڕەخساند کە پێش شەڕی کەنداو نەدەڕەخسا. دەرفەتەکە ئەوەبوو کە ئێستا وە بۆ یەکەم جار ئەتوانرێت دۆکیومەنتەکانی ڕژێمی عێراقی خۆی بەکاربهێنێت بۆ سەلماندنی بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی دژی کوردەکان.

ئۆفرابینگیۆ، کە پسپۆڕێکی ئیسرائیلییە لە مێژووی عێراقی هاوچەرخدا، کتێبێکی نووسیوە بەناوی: «سەدام سەبارەت بە قەیرانی خەلیج قسە دەکات» ‹٥›. ئۆفرا لە پێشەکی ئەم کتێبە بەڵگەنامەییەدا سەرنجمان ڕادەکێشێت بۆ ئەوەی کە ئەگەر بمانەوێت لە هێرشکردنە سەر کوێت بگەین، ئەوا دەبێ بگەڕێینەوە بۆ ئەو گۆڕانکاریانەی کە لە سیاسەتی ناوخۆدا لە عێراق ڕوویداوە، بە تایبەتی کاتێک صدام حسین لە ساڵی ١٩٧٩دا بوو بە سەرۆکی عێراق.

لە مانگی ٨ی ساڵی ١٩٩٠دا دێوانە مەزنی «جنون العضمة» وای لە صدام حسین کرد کە هەمان شێوازی حوکمکردنی ناوخۆیی عێراق لە سیاسەتی دەرەوەشدا بەکاربهێنێت. بەڵام ئێمە چی ئەزانین سەبارەت بە شێوازی حوکمکردنی ناوخۆی عێراق؟؟ ئایا ئەتوانین لە ڕێژەی ئەو توندوتیژیە تێبگەین کەوا صدام حسین دژی کوێتیەکان بەکاریهێنا، بێ ئەوەی وێنەیەکی تەواوی ئەو شێوازەی حوکمکردنەمان هەبێت کە صدام لە ناوخۆی عێراقدا پیادەی کردوە؟ ‹واتە چەوساندنەوەی گەلی عێراق. وەگێڕ›

کاتی ڕاپەڕینەکەی کوردستان، کوردەکان دەستیان گرت بەسەر ژمارەیەکی زۆری فایلەکانی دەزگاکانی ئەمن و موخابەراتدا. هەرچەندە بەشی هەرە زۆری فایلەکان لەسەرەتای ڕاپەڕیندا بەهۆی شڵەژاوی بارودۆخی ئەو کاتەوە سووتێنران یان لەناو بران، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا ئێستا زیاتر لە‹١٨› تەن لەم فایلانە لەژێر چاودێری MEW ـ میدل ئێست وۆچ ـلە ئەمەریکا لە ‹٨٤٧› سنووقدا هەڵگیراون.

MEW لەسەر بناغەی ئەم فایلانە، چەند کتێبێکی بڵاوکردۆتەوە‹وەرگێڕ› دووان لەم کتێبانە بریتین لە «جینۆساید لە عێراق» ‹٦› و «بیرۆکراتیەتی چەوساندنەوە» ‹٧› MEW هەوڵئەدات لە ڕێگەی سەرلەنوێ دانانەوەی ئەو دۆکیومەنتانەی کە لەم دوو کتێبەدان، سیاسەتی ڕژێمی عێراقی بەرامبەر بە کوردەکان، بەتایبەتی لە نێوان ١٩٨٨-١٩٨٧دا بخاتەڕوو. MEW ئەگاتە ئەو دەرئەنجامەی کە «دەکرێ بە قەناعەتەوە بڵێین صدام حسین مەبەستی بووە بەشێک لە

کەمایەتی کورد لە عێراق لە ڕێگەی جینۆسایدەوە لەناو ببات. کوردەکان لەکاتی ئەنفالدا، هێرشکراوەتە سەریان لەبەرئەوەی ‹کورد› بوون. لە کاتی ئەنفالدا ڕژێمی صدام حسین بەشێوەیەکی بەرفراوان تاوانی جەنگ، تاوان دژی مرۆڤایەتی و تاوانی جینۆسایدی پیادەکردوە». ئەمەش دەرئەنجامێکی سەرپێیی نییە، بەڵکو سەرئەنجامی پرۆژەیەکی لێکۆڵینەوەی بێ وێنە و هەوڵێکی زۆرە. ئەم پرۆژەیە ١٨مانگی پێ چووە و لە سێ بەش پێکهاتووە.

بەشەکانی ئەم پرۆژەیە بریتین لە:

١- شایەتی شەفەهی زیاتر لە ٣٥٠ ‹شهود عيان›، یان ئەوانەی ڕزگاریان بووە.

٢- سەلماندنی عەدلی ‹ اثباتات عدلية› لەو ناوچانەی کە گۆڕستانی بەکۆمەڵی تیادایە.

٣- ژمارەیەکی زۆر لە دۆکیومەنتەکانی ڕژێم کەلەکاتی ڕاپەڕیندا دەستیان بەسەردا گیراوە ‹وەرگێڕ›.

مەبەست لە بڵاوکردنەوەی کتێبی ‹بیرۆکراتی چەوساندنەوە› بریتی یە لەخستنەڕووی وێنەیەکی گشتی سەبارەت بە دۆکیومەنتەکانی ڕژێم کە ئێستا لەلایەن "MEW"ـەوە ڕاڤەدەکرێن .

ئەم کتێبە وەک گەنجینەیەکی زێڕین وایە بۆ لێکۆڵەرەوەکان، چونکە لەڕێگەی ئەم دۆکیومەنتانەوە دەرفەتی ئەوەیان هەیە قسە لەگەڵ ڕزگاربووەکان بکەن، ئێسقانی ئەوانە دەربهێنن کە کوژراوون، وەپاشان بزانن کەچۆن ڕژێم خۆی تەماشای ڕووداوەکانی کردووە، ئەم کارانە کاتێک کران، کەڕژێم هێشتا لەسەر حوکمبوو، بۆیە ئەم کارەی "MEW" بەڕووداوێکی زۆر دەگمەن و تایبەت دادەنرێت لە مێژووی لێکۆڵینەوەدا لەمافەکانی مرۆڤ.

ئەو ٣٨ نموونەی دۆکیومەنتە عەرەبیانە لەگەڵ وەرگێڕانە ئینگلیزیەکەیاندا دادەنرێن بەپێشەکیەکی باش بۆ ئەو ژمارە زۆرە فایلانەی کەلەکاتی ڕاپەڕیندا دەستیان بەسەردا گیراوە، ئەم ٣٨ دۆکیومەنتە دابەشکران بۆ چەند بەشێکی گرنگ، بۆ نموونە: بەعەرەبیکردنی ناوچەکوردیەکان، ئەو سیاسەتەی ڕەگەکانی دەگەڕێتەوە بۆ ساڵانی شەستەکان. بەشێک سەبارەت بە سیاسەتی ‹ناوچەقەدەغەکراوەکان›ـە کە پێش دەستپێکردنی ئەنفال ڕوویداوە، لەناوبردنی هەزاران دێی کوردی ودەیان شاری پچکۆلە، هێرشی کیماوی دژی مەدەنیە کوردەکان. بەشێکی دی سەبارەت بەو چوارچێوە ئیداریەیە کەئەنفالی ناوە، لەنێوان مانگی ٣ ی١٩٨٧ و مانگی ٤ ی ١٩٨٩دا. ئەنفال لەلایەن ڕژێمەوەبەشێوەیەکی ڕەسمی لەنێوان ١٩٨٨،٢،١٣ تا ١٩٨٨،٩،٦ بەردەوامبووە. هەروەها بەشێکیش سەبارەت بەشەڕی کوێت

وراپەڕینەکانی کوردستان وباشووری عێراقە. وەلەگەڵ ئەمانەشدا چەند دۆکیومەنتێکی تری گرنگ.

زمانی ئیجرائی (اللغة الاجرائية) Procedural Language

ئەم دۆکیومەنتانە هەموویان بەیەکەوە نیشانەی شێوازێکی سەرنجڕاکێشەری زۆر پتەون. ئەو زمانەی کەئەم دۆکیومەنتانەی پێنووسراوە تابڵێی ووشک و ڕەسمییە. هەروەها ئەم دۆکیومەنتانە تیشکێکی گەورە ئەخەنە سەر مەنهەجییەت و سیفەتی ڕۆتینیی بیرۆکراتیەتی ڕژێم لەکاتی جێبەجێکردنی کارەکانیداو ئاسۆیەکی گەورەشمان بۆدەکەنەوە سەبارەت بە چۆنییەتی ئیشکردنی ناوەکیی دەوڵەتێک کەلەڕێگای یەک پارتەوەو بەشێوەیەکی سەرکەوتوو حوکمدەکرێت.

پێشکەوتوویی و گشتگیریی ئەرشیفی ڕژێمی عێراقی ئەوە دەسەلمێنێ کەئەم دۆکیومەنتانە بریتین لەتەعبیرێکی ڕاستەقینە و ڕەسەنی سیاسەتی عێراقی دژبە کوردەکان. ئەم ڕاپۆرتانە سەرەتایەکی ئاشکرا دەردەخەن دەربارەی«گوتارێکی تایبەتی سەرکووتکردن و چەوساندنەوە» کەڕژێمی عێراقی هەتا پێش نەورۆزی ساڵی١٩٩١ لەعێراقێکی داخراو و دابڕاولە جیهانی دەرەوەدا هێناویتیە کایەوەو دوای ڕاپەڕین بەشێکی کەمی ڕزگاریبووە لەئامێری چاودێری ڕژێم.

ئەو لێکۆڵەرەوانەی سەبارەت بەڕژێمە ستەمکار و تۆتالیتاریەکان دەنووسن، دان بەوەدادەنێن کە زەحمەتە زانیاری دۆکیومەنتکراوی بڕواپێکراو سەبارەت بەزۆربەی بابەتەکان دەستبکەوێت، بەڵام بەتایبەتی سەبارەت بەبابەتە «حەساسەکان»، وەک: پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤ، پرۆژە ئایدیۆلۆژیەکان کەتایبەتن بەسەرلەنوێ نیشتەجێکردنەوەی هاووڵاتیان، گوێزانەوەی نیشتەجێبووان لەبەشێکی ووڵاتەوە بۆ بەشێکی تر وەسەرلەنوێ داڕشتنەوەی پێکهاتەی کۆمەڵایەتیی دانیشتووان. ئەمەی دواییان زۆرجار بەمۆدێرنیزەکردن ناودەبرێت. ئەم دانپیانانە لەحاڵەتەکانی ئەنفالیشدا ڕاستە.

ئاگالێبوونی زانستی Scholarly Circumspection

دوو جۆر بڵاوکراوەی زانستی سەبارەت بە ڕژێمی بەعس لەعێراقدا باڵادەستن. باشترین نموونەی یەکەمیان بریتیە لەو کتێبەی لە ساڵی١٩٨٨دا لەلایەن «فریدریک ئەکسیلگارد» بڵاوکراوەتەوە ‹٨›. ئەکسیلگارد لەوبڕوایەدایە کە لەساڵانی شەڕی عێراقی-ئێرانیدا لەژێر

سایەی سەرکردایەتی صەدام حسێن و پارتی بەعسدا «شوناسێکی نیشتمانیی یەکگرتوو» هاتۆتە کایەوە. شەڕی عێراقی –ئێرانی و سیاسەتی مۆدێرنیزەکردن کەلەلایەن ڕژێمی «صدام حسین»ـەوە پیادەکرا. هەرچەندە ئەم سیاسەتە بەبیروڕای ئەوانەی لە دەرەوەی عێراق دەژیان بەسیاسەتێکی توندوتیژ لەقەڵەمئەدرا، بۆتە هۆی دروستکردنی «نەتەوەیەکی نوێ» کە وەفادارە بەرامبەر بەسەرکردایەتی صەدام حسێن. گەورەترین سەرکەوتنی ئەم سیاسەتە بریتییە لەوەی شیعەکانی باشووری عێراق هەرگیز هەوڵیانەدا دژی ڕژێم ڕاپەڕن، هەچەندە ڕژێمی ئێران لەم ڕووەوە زۆر هەوڵی لەگەڵ دان. هەروەها ڕژێم توانی کوردەکان بخاتە ژێر ڕکێفی خۆیەوە، بەجۆرێک بەشێکی زۆری کوردەکانلەساڵی ١٩٨٨دا وەفادار بوون بەرامبەر ڕژێم ‹افواج خفیفة و جاشەکان –وەرگێڕ›.

ئەمجۆرە نووسینانە بەشان و باڵی سیاسەتی ڕژێمی بەعسیاندا هەڵداوە، لەبەرئەوەی توانیوێتی نەتەوەیەکی یەکگرتووی جێگیر دروستبکات، بەڵام بەهیچ جۆرێک گرنگی نادەن بەو بارودۆخ ومەرجانەی پێویستە بۆ ئەوەی لەکۆمەڵگایەکی وەک کۆمەڵگای عێراقیدا کە تاڕادەیەکی زۆر نائارام و حوکم نەکراو و پارچە پارچەیە، نەتەوەیەکی نوێی «یەکگرتو و ئارام» ی لێدروستبکرێت؟ ئەم جۆرە نووسینانە بەهیچ شێوەیەک گرنگینادەن بەو ئازارەی کە میللەت لە ئەنجامی سیاسەتی مۆدێرنیزەکردن تووشیدەبێت.

بەشی دووەمی نووسینەکان زۆر ڕەخنەیین. باشترین نموونە بریتییە لە نووسینەکانی ماریۆن فاڕووق- سلوگلێت و پیتر سلوگلێت ‹٩›و کتێبەکەی سمیر الخلیل‹١٠›. هەرچەندە ئەم نووسەرانە بەشێوەیەکی ڕەخنەییانە سەیری ڕووداوەکان ئەکەن وقێزدەکەنەوە لە سیاسەتەکانی ڕژێم، بەڵام لەهەمان کاتدا نووسینەکانیان سنووردار، لەبەر دەستنەکەوتنی زانیاری پێویست لەئەنجامی سیاسەتی شاردنەوەی زانیاریەوە کەلەلایەن ڕژێمەوە پیادەدەکرێت.

بەڵام هێرشکردنە سەر کوێت، پاشان هەڵگیرساندنی شەڕی کەنداو و لەدوایدا ڕاپەڕینی شیعەکان لەباشوور و کوردەکان ئەم بارودۆخەی گۆڕی ‹واتە زانیاری دەتوانرا ئاسانتر دەست بکەوێت ـوەرگێڕـ›. ئەو بارووددۆخە نوێ یەی دوای شەڕی کەنداو ڕەخسا، بووە هۆی تێکشکاندنی بازنەی داخراوی بێدەنگی و بێباکی.

ڕاپەرینەکانی باشوورو کوردستان تەنها ئەوەیان پیشاننەدا، ئەو نەتەوەیەی کە"Axelgard" بە «یەکگرتو و ئارام» دیاریدەکات، تا چ ڕادەیەک «سادەو سەرزارەکی» بوو، بەڵکو هەروەها لەپڕ ڕێگای ئەوەیان دا باس لەمەرجە ناوخۆییەکانی ئەم«وێنەی نەتەوە»یە بکرێت. چۆن ڕژێم سیاسەتی مۆدێرنیزەکردنی پیادەکردووە. هەروەها ڕێگای ئەوەیاندا دەستبکرێت بە

لێکۆڵینەوە لەئاستی ئەو سەرکووتکردنەی کەلەلایەن ڕژێمەوە دژی مەدەنیەکان پیادەکرا، بەتایبەت دژی کوردەکان ‹١١›.

لەم ڕووەوە کتێبی «جینۆسید لەعێراق» توانیویەتی بە شێوەیەکی باش وەڵامی ئەم پرسیارانە بداتەوە. ئەم کتێبە بۆمان دەردەخات چۆن ڕژێم بەوپەڕی هێمنی و ووردی و لەسەروو هەموویەوە بەوپەڕی دڵسۆزیەوە تاوانی جینۆسایدی دژی کورد پیادەکردوە. ناوەرۆکی ئەم کتێبە پشتدەبەستێت بەو شایەتانەی کە هێرشی کیمیاوی کراوەتە سەریان و ئەوانەی کەلەلایەن سووپای عێراق و دەزگای امن و مخابرات وجاشەکانەوە دێکانیان کاولکراوە. ئەم کتێبە پشت نابەستێت بەوەی ڕۆژنامەنووسێک بینیویەتی کاتێک لە هەلیکۆپتەرێکی سووپای عێراقیدا بووەو بەسەر ناوچە کوردەکاندا گەڕاوە یان ڕاپۆرتی ‹کۆلیجی شەڕ› چۆن لەسەر بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی دوواوە.

نووسەرانی ئەم کتێبە بۆ پتەوکردنی شایەتەکان، پەنایانبردۆتە بەر فایلەکانی ڕژێم کەلەکاتی ڕاپەریندا دەستیان بەسەردا گیراوە. پێش ڕاپەڕین بەهیچ شێوەیەک مەزەنە «نەدەکرا ڕۆژێک لەڕۆژان ئەم فایلانە دەستیان بەسەردا بگیرێت. فایلەکان بریتین لە دۆکیومەنتی نووسراو، کاسێتی تۆمارکراو، کاسێتی ڤیدیۆ وشایەتی عەدلی کە لەجێگای گۆڕە بەکۆمەڵەکان» کۆکراونەتەوە.

ئەنفالەکان Anfal Operations

هەرچەندە ڕژێم بەشێوەیەکی ئاشکرا نکوڵی لەوە کردوەکە لەساڵی١٩٨٨دا چەکی کیمیاوی دژی کوردەکان بەکارهێنابێت، بەڵام نکوڵی لەوە نەکردوە کەهێرشەکانی ئەنفال رویدابێت.

لەوەڵامدانەوەی داواکارییەکی سەربازێکی کورددا کەیەخسیری شەڕبوو، بەرێوبەری سەرۆکایەتی کۆماری، ڕیئاسەی جمهوری،ڕادەگەیەنێت: «ژنەکەت و منداڵەکانت لەکاتی ئەنفالەکاندا لەناوچەکانی باکوور لەساڵی ١٩٨٨دا وونبوون». «الانفال» ناوی سوورەتێکە لەقورئاندا، ڕژێم وەک ناوێکی سەربازی ڕەسمی لەبەیانە ڕەسمیەکان و یاداشتە ناوخۆییەکاندا بەکاریهێناوە. هێرشەکانی ئەنفال پێکهاتبوو لە هەشت هێرش، لەنێوان کۆتایی مانگی ٢ وسەرەتای مانگی ٩ ی١٩٨٨دا لەهەشت شوێنی جیاواز لەکوردستان لەلایەن ڕژێمەوە پیادەکرا.

لەڕاستیدا ئەنفال زیاترە لەچەند هێرشێک دژی بەرگری کوردی و دێ کوردیەکان. ئەنفال پێکهاتبوو لە چەندان کاری تایبەتیکە بە لەناوبردنی هەزاران لادێی کوردی دەستپێدەکات؛ دواتر کۆکردنەوەی خەڵکی گوندەکان پاش چەند هێرشێکی کیمیاوی یەک بەدوای یەکدا؛

گوێزانەوەی دانیشتوانی دێکان بۆ ئۆردوگای تایبەتی؛ جیاکردنەوەی گیراوەکان و پاشان دیاریکردنی ئەوانەی دەبێت بکوژرێن؛ گوێزانەوەی دانیشتوان بەپێی دابەشکردنیان بۆ گروپی جیاجیا، بۆ نموونە گوێزانەوەی ئافرەتان و منالآن بۆ ئۆردوگای تایبەتی و پیروپەککەوتەکان بۆ باشووری عێراق و ناردنی پیاوان لەنێوان ١٥ ساڵ و ٧٠ساڵدا بۆ گۆڕی بەکۆمەڵ و کوشتنیان. ئەم گۆڕە بەکۆمەلآنە کە لەوەو پێش هەڵکەندرابوون، پاش کوشتنیان بەخۆڵ پڕدەکرانەوەو دادەپۆشران و لەلایەن رژێمەوە نکوولّی لەوە دەکرا کەهیچ شتێک بزانێت سەبارەت بە چارەنووسی کوژراوەکان .

رژێم هیچ شتێکی نەکرد بۆ شاردنەوەی هێرشەکانی ئەنفال لە بیروڕای گشتی، بەڵکو بە پێچەوانەوە، دوای سەرکەوتنی هەموو هێرشێک رژێم دەهۆڵی سەرکەوتنی لێدەدا، هەروەک چۆن لەکاتی شەڕی عێراقی –ئێرانیدا هەمان کردەوەی دەکرد. بەم شێوەیە ‹ئەنفال› درێژەبوونەوەی لۆژێکی پرۆسەی بەعەرەبکردن بوو کەرژێم نزیکەی ‹٢٠› ساڵ لەوەوبەر دەستیپێکرد. بەلآم ئەنفال لەگەڵ هەموو دڕندایەتی هێرشەکاندا، بەڕووداوێکی تازە دانانرێ، چونکە رژێمی بەعس لەوەو پێش و لەکاتی جیاوازدا هێرشی زۆر دڕندانەی کردۆتە سەر کوردەکان، بەتایبەتی لەدوای ساڵی ١٩٦٨ ـەوە. پاش بەخشینی ئۆتۆنۆمی بە کوردەکان، نیوەی یەکەمی حەفتاکان، رژێم دەستیکرد بەپرۆسەی بەعەرەبیکردنی ئەو ناوچە کوردیانەی کە دەوڵەمەندبوون بە نەوت. جووتیارە کوردەکانی دەگوێزایەوەو لەجێی ئەمان خەڵکی عەرەبی لە باشووری عێراقەوە دەهێناو نیشتەجێیدەکردن کە عەشائیر بوون و لەرووی ئابوورییەوە هەژاربوون، ئەمانە لەلایەن رژێمەوە دەپارێزران.

پاش هەرەسهێنانی شۆرشی کوردی ساڵی ١٩٧٥ و ڕاکردنی پارتی دیموکراتی کوردستان بۆ ئێران، دەیان هەزار ئەندامی خێڵی بارزانی بەزۆر لە شوێنەکانی خۆیان هەڵکەندران و گوێزرانەوە بۆ ناوچەی بیابانی ووشک لە باشووری عێراق ودەبووایە لەوێ سەر لەنوێ ژیانیان بنیاتبنێنەوە، بێئەوەی لەلایەن رژێمەوە هیچ یارمەتییەکبدرێن.

گوێزانەوە، سزادان، ناوچەی ووشک وبیابانی Evacuation, Punishment and Waste

لەناوەڕاست و کۆتایی حەفتاکاندا، بەمەبەستی دروستکردنی پشتێنێکی ئەمنی بەدرێژایی سنوری عێراق لەگەڵ ئێران وتورکیا، رژێم سەرلەنوێ دەستیکردەوە بە گوێزانەوەی زۆرەملێی بەلایەنی کەمەوە ٢٥٠ هەزار کوردکە لەنزیک سنورەکانی ئێران وتورکیا دەژیان. رژێم دێکانی

ئەم ناوچە کوردیانەی لەناوبرد، بەشی زۆری کوردەکان کە لەجێگای خۆیان هەڵکەندرابوون سەرلەنوێ نیشتەجێکرانەوە لە ئۆردوگای زۆرەملێی تازەدا کە لەژێر چاودێری سووپای عێراقیدا بوون.

پارتی دوای سەرکەوتنی شۆڕشی ئێرانی، سەرلەنوێ بوونەوە بەهاوپەیمانی حکومەتی ئێرانی. ئێران و پارتی ساڵی ١٩٨٣ پلانێکی هاوبەشیان بەدەستەوە بوو بۆ گرتنی شارۆچکەیەکی سنووری. ئەم رووداوە بوو بەهۆی ئەوەی کە رژێم یەکسەر سزای پارتی بدات. هێزەکانی سووپای عێراقی٥٠٠٠ تا٨٠٠٠ پیاویان لە بارزانیەکان کە لەباشوری عێراق نیشتەجێکرابوون سەرونوگومکرد. صەدام حسێن لە سێپتەمبەری ١٩٨٣دا زۆر بەئاشکرا گووتی: «ئەوان خیانەتیانکرد لە ووڵات و پەیمان «عهد»، بۆیە بە توندترین شێوە سزاماندان و ناردمانن بۆ دۆزەخ» لە زۆر رووەوە ئەم کارە لە ئەنفال دەچێت، تەنها لەگەڵ یەک جیاوازیدا، ئەویش ئەوەیە کە ئەنفال زۆر بەرفراوانتربوو، بێگومان نەبوونی هیچ جۆرە بەرپەرچدانەوەیەک لەلایەن کۆمەڵگای نێونەتەوەییەوە دژی هێرشکردنە سەر بەرزانیەکان، زیاتر هانی بەغدادی داکە ئەنفال دژی کوردەکان پیادەبکات بێئەوەی لەسەر ئەم کردەوەیە سزابدرێت .

لەم رووەوە رژێمی بەعس لەوەئەچێت ڕاستبوویێت لە بۆچونەکانیدا سەبارەت بە روونەدانی هیچ کاردانەوەیەکی نێودەوڵەتی. لەساڵی ١٩٧٥ـەوە تائێستا، زیاتر لە ٤٠٠٠ دێی کوردی لەناوبراوە. بەپێی یەکێ لە ئەگەرەکان کان، تەنها لەکاتی ئەنفالدا زیاتر لە ١٠٠,٠٠٠ کورد‹خەڵکی لادێ› کوژران، بەم جۆرە نیوەی زەویوزاری عێراق کە بۆ کشتوکاڵ دەگونجێت بۆتە خاکێکی ووشک و بێسوود، MEW بەڕاستی ناوی «جینۆسایەد» دەنێت لەو هێرشە لەناوبەرانەی کەلەنێوان نیسانی ١٩٩٩٩٩٩و ئەپریلی١٩٨٩دا روویداوە. ئەنفال بریتی بوو لەچەقی ئەم هێرشانە. ئەنفال نابێت بە هیچ شێوەیەک دابنرێت بە بەرهەمێکی لاوەکی شەڕی ئێرانی –عێراقی. ئەنفال بریتییە لە کارێکی لۆژێکی کەلەوەو پێش نەخشەی بۆ کێشراوەو تازەترین شێوەکانی بەڕێوەبردن وتەکنیک تیایدا بەکارهێنراوە.

شەڕی ئێرانی–عێراقی فرسەتێکی زۆر باشی دا بەرژێم بۆ داپۆشینی ئەو هەوڵوکۆششەی کە ماوەیەکی زۆر درێژ پێوەی خەریک بوو بەمەبەستی چۆکدادان بە کوردەکان. ـ هەوڵ و کۆششی رژێمی عێراقی بۆ لەناوبردنی بزووتنەوەی کوردی دەگەڕێتەوە بۆ زیاتر لە ١٠ساڵ لەمەوبەر، واتە پێش هەڵگیرساندنی شەڕی ئێرانی ـ عێراقی. ‹وەرگێڕ›ـ.

هۆلۆکۆستێکی تر

لەرووی تیۆرییەوە، کتێبی «جینۆساید لە عێراق» هەوڵئەدات رووداوی «جینۆسایدی کوردی ١٩٨٧–١٩٨٩ لەسەر بناغەی هەمان پارادایم لێکبداتەوە کەلەکتێبەکەی «راوول هیلبێرگ»دا سەبارەت بە مێژووی هۆلۆکۆست باسکراوە<١٢>. ئەو بۆچوونەی لەکتێبی«جینۆساید لە عێراق»دا باسکراوە لەهەمانکاتدا قورس و«حاذق–ماهر» "Subtle"ە بۆیە تەنها کورتەیەکی کەم سەبارەت بەناوەرۆکی کتێبەکە، هەقنادات نە بەقوربانیەکانی ئەنفال و نەبەکتێبەکەش. بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا ئەتوانرێت ناوەرۆکی کتێبەکە وەک خوارەوە کورتبکرێتەوە:

جینۆسایدی کوردی پڕ بەپێستی پارادایمەکەی«هیلبێرگ»ە، ئەم پارادیمە دەتوانرێت لە سێ چەمکدا کورتبکرێتەوە: پێناسەکردن «یان دیاریکردن »، کۆکردنەوە «یان گرتن »و لەناوبردن. دوای دانانی «علی حسن مجید» لەنەورۆزی ١٩٨٧دا بە «بەڕێوەبەری نووسینگەی باکوور»ی حزبی بەعس و بەخشینی دەسەڵاتی تایبەتی پێی، پرۆسەی دیاریکردنی ئەوانەی کە دەبێت ئەنفالبکرێن دەستیپێکرد. علی حسن مجید لە قۆناغی یەکەمدا مەرسومێکی دەرکرد کە«یاخیبووان هەمووجۆرە مافێکی موڵکایەتی ووندەکەن، دانیشتووانی ناوچە قەدەغەکراوەکان مافە یاساییەکانیانتەجمیددەکرێت، پاشان خزم و کەسوکاری پلەی یەکەمی یاخیبووەکان و مەدەنیە بریندارەکان کەلەلایەن دەزگاکانی ئەمن و موخابراتەوە دەزانرێت دژ بەرژێمن، هەڵدەواسرێن.»

پرۆسەی کێشانی سنوورێکی بەردەوام کە نەکرێت لاببرێت، واتە هێڵی سوور لەنێوان «ئێمە» و «ئەوان» دا، لەمانگی ٦ ی ١٩٨٧دووای دەرکردنی دوو فەرمانی بەردەوام دەستیپێکرد. ئەم دوو فەرمانە لەسەر بناغەی بەڵگەنەویستێک دانرابوون کەهەموو کوردێک لێیتێدەگات: لە ناوچە لادێییە قەدەغەکراوەکاندا هەموو دانیشتوان سنووری هاوبەشیان هەیە لەگەڵ پێشمەرگەکاندا، بۆیە دانیشتوان لەسەر ئەم بناغەیە هەڵسوکەوتیان لەگەڵ دەکرێت.

یەکەم فەرمانی علی حسن مجید بریتیبوو لە سیاسەتی «تەقەبکە بۆ ئەوەی بکوژیت-Shoot-to-kill» بەمەبەستی لەناوبردنی هەموو جۆرە شێوەیەکی ژیان لە ناوچە قەدەغەکراوەکان. دووەم فەرمان بریتیبوو لەهاندانی سەربازەکان بۆ پیادەکردنی کوشتنی بەکۆمەڵ. ئەم هاندانە لەو زمانەدا دەردەکەوێت کە ئەو فەرمانانەی پێنووسرابوو. بەرپرسیارەکانی سوپا لە بڕگەی ٤دا فەرمانیانپێدراوە «بۆمببارانی شەل و کوێرانەی ناوچە قەدەغەکراوەکان بکەن، بە بەکارهێنانی تۆپ، هەلیکۆپتەر وفرۆکەی سەربازی، لە هەموو کاتێکدا؛ رۆژ یان شەو، بە مەبەستی کوشتنی زۆرترین ژمارە لە دانیشتوان» <١٣>.

علی حسن مـجید لە پەرەگرافی بڕگەی پێنجەمدا فەرمـاندەدات: « هەمـوو ئەوانەی کە لە گووندەکاندا دەگیرێن، دەبێت دەستبەسەر بکرێن و تحقیقیان لەگەڵ بکرێت لەلایەن دەزگاکانی ئەمن و مـخـابراتەوە. ئەوانەی تەمـەنیـان لە نێوان ١٥-٧٠ سـاڵدایە دەبێت هەڵبـواسـرێن، پاش ئەوەی زانیاری سوودبەخشیان لێوەردەگیرێت»‹١٤›.

هەرچەندە رژێم هێشـتـا سـەرقـاڵی قـۆنـاغی دیاریکردن بوو، بەڵام هـەر لەم قۆناغـەدا دەسـتی کـرد بـەبەکـارهـێنانی چـەکی کـیـمـیـاوی. فـرۆکـەکـانی رژێم بۆ یەکـەمـجـار لەناوەڕاسـتی نیـسـانی١٩٨٧دا بۆمـاوەی ١٨ مـانگ، ١٤هێـرشی کـیـمـیـاویان کـردەسـەر دانیـشـتـوانە مـەدەنیـیـەکـانی گوندە کوردیەکـان. لەئەنجامی ئەم هێرشـە کـیمـیـاویانە زیاتر لەسـەدکەس کوژران، زۆربەیان ئافرەت و منداڵ بوون. ئەم هێرشانە پیشانیـاندا رژێم تاچ ڕادەیەک ئامادەیە خەڵکێکی زۆری بێچەکی کورد بکوژێت بێ جیاکردنەوەیان لە پێشمەرگەکان‹وەرگێڕ›.

رژێم لە ناوەڕستی نیسانی ١٩٨٧دا دەستیکرد بە پیادەکردنی بەرنامەیەک کە لەسێ قۆناغ پێکهـاتبوو بەمـەبەسـتی دروسـتکردنی ناوچەیەکی دابڕاو لەنێوان «ئێـمـە» و«ئەوان » دا، واتە لەنێوان حکومەت و ئەو شوێنانـەی لە ژێر ڕکێفی پێشمـەرگەکانـدایە. مەبەستی ئەم بـەرنامـەیە بریتیبوو لە دووبارەکۆکردنەوەی گوندە کوردیەکان.

لە قـۆناغی یەکـەم ١٩٨٧, ٤, ٢١ - ١٩٨٧, ٥, ٢ و دووەم ‹١٩٨٧, ٥, ٢١-١٩٨٧, ٦, ٢٠› دا، زیاتر لە ٧٠٠گوند سووتێنرا و تەختکرا. لەم مـاوەیەدا قۆناغی سێـهەم مـاوەیەک دواخـرا چونکە رژێم خـەریکی شـەڕبوو دژی ئێـران، بەڵام ئەم قۆناغـە لەگـەڵ دەسـتپـێکردنی ئـەنفالدا روویدا.

بەمـەبەسـتی دیاریکردنـی ئەو ئامـانجانەی کە دەبێت لەناوببرێن، سـەرژمێری نیشـتـمـانیی ١٩٨٧, ١٠, ١٧ دادەنرێت بـەگـرنگـتـرین هـەنگاوی ئیـداری کـە لەلایەن رژێمی عـێـراقـیـیـەوە پیـادەکـرا. پاش ئەوەی رژێم ناوچەی دابڕاوی لەنێـوان هێـزەکـانیـدا و پێـشـمـەرگـەکـاندا درووسـتکرد، دواهەمین ئاگـاداری بۆ دانیـشـتـوانی ناوچـە قـەدەغـەکـراوەکـان دەرکـرد: لەم ئاگـاداریەدا رژێم بە دانیـشـتـوانی راگـەیاندکـە یەکـێک لەم دووانـە هەڵبـژێرن: یان ئـەوەتا «بگەڕێنەوە بۆ ڕیزی نیشتمـانی» واتە دەبێت هـەموو شـتێک بەجـێبـهێڵن و ڕازیبن بـەسـەرلەنوێ نیشـتەجێکردنیـان لەو «ئۆردووگـاپیـسانەی» کـەڕاسـتەوخـۆ لەژێر چاودێری هـێزە ئەمنیـەکـانی رژێمدان، یان ئەوەتا «مـافی هـاووڵاتی لەدەسـتدەدەن و لەمکاتـەدا وەک سـەربـازی هەڵهـاتوو لە قەڵەمدەدرێن».

بەپێ ی ئەم بڕیارە کۆماری الجمـهوریەی لە ئابی١٩٨٧دا لەلایەن ئەنجومەنـی سـەرکردایەتی شـۆڕشـەوە دەرکراوە، سزای هـەڵهـاتن لەسـەربازی بریتییە لە سێدارەدان. هـەڵنەبژاردنی ریزی

نیشتمانی یەکسانە بەسزای لەسێدارەدان. پێش دەستپێکردنی سەرژمێریەکە، دەزگاکانی ئاسایش وموخابرات دەستیان بە کاروباری تایبەتکرد بەمەبەستی قەدەغەکردنی هەموو جۆرە پەیوەندیەک یان هاتووچۆیەک لەنێوان هەدوولا، تەنها لەو حاڵەتانەدا نەبێت کە رژێم خۆی رێگەیپێدەدات.

پێناسەکردن Definition

پێش دەستپێکردنی سەرژمێریەکە، علی حسن مجید ئەو شوێنانەی دیاریکرد کە دەبێت لەناو ببرێن. علی حسن مجید فەرمانیدا بەئەفسەرەکانی موخابرات بۆ ئامادەکردنی دۆسیە دەربارەی خێزانی یاخیبووەکان، کە هێشتا لەو ناوچانەدا دەژیان کەلەژێر رکێفی رژێمدا بوون. مەبەست لەم فرمانە بریتیبوو لەگوێزانەوەی ئەو خەڵکانە لە ناوچە لادێیەکان و پاشان کوشتنیان. ئەمانە زیاتر منداڵ و ئافرەت و پەککەوتەبوون. لەکاتی ئەنفالدا هەمان میتۆد بەکارهێنرا، واتە دیاریکردنی ئەوانەی کە دەبێت لەناوببرێن و ئەوانەی دەبێت بژین.

شان بەشانی قۆناغی دیاریکردن، عەمەلیاتە سەربازییەکان دەستیپێکرد بەمەبەستی لەناوبردنی شوێنەکانی نیشتەجێبوونی لادێییەکان. ئەم عەمەلیاتانە بە بۆمبارانکردنی کیماوی پێشمەرگەو خەڵکی مەدەنی دەستیپێکرد و لەهەمان کاتیشدا هێرشی لەپڕ دەکرایە سەر بنکەی پێشمەرگەکان. پاش ئەم هێرشە سەرەتاییە، جاشەکان وهێزی زەمینی لەهەرچوارلاوە چواردەوری دێکانیان ئەداو هەر شتێکیان دەهاتە رێگا لەناویان دەبرد. هەموو کەلوپەلی ناوماڵەکان و ئاژەڵەکانیان تاڵاندەکردو خانووەکانیان گڕتێبەردەدا. لەو جێگایانەی کە بەرگریکردن زۆر بوو، هێزەکانی رژێم پاش ئەوهەموو هێرشانە هەڵدەستان بە پیادەکردنی ئەو هێرشە دڕندانەی کە لە کوردستانی عێراق بە ئاسایی دادەنران: هێرشکردن لەلایەن جاشەکانەوە بەمەبەستی تەمێکردنی خەڵک و پێشمەرگەکان؛ سووتاندن و تاڵاندکردن؛ بۆمبارانکردن بەتۆپ و ڕاکێت و بۆمبارانکردنی هەوایی بەشێوەی پچرپچڕ.

پاش کۆتاییهاتنی قۆناغی دووەم، کۆکردنەوە، زیلەکانی سووپای عێراقی هەڵدەستان بەگوێزانەوەی دانیشتوانی گوندەکان بۆ مەڵبەندەکانی راپێچکردن و دەستبەسەرداگرتن و ئۆردوگای کاتی. بۆئەوەی رێگا بەکەس نەدرێت دەربازبێت، جاشەکان دەستیاندەکرد بەپاکردنەوەی گردۆڵکەکان، پاشان پۆلیسی نهێنی دەستیدەکرد بەگەڕان بەناو لادێ و شارو بیناکاندا بۆ ڕاوکردنی ئەوانەی خۆیان ڕزگارکردوە. ئەوانەی دەربازبووبوون و رژێم نەیدەتوانی بیاندۆزێتەوە، دەمیان چەوردەکرا بەلێبووردنی گشتی و گەڕانەوە بۆ ڕیزی نیشتمانی.

گیراواکان لە کەمپەکان و زیندانەکاندا دادگاییدەکران، ئەم دادگاییکردنە شێوەیەکی نەگۆڕاوی بەخۆوە گرتبوو: پیاوان و ئافرەتان یەکسەرلەیەکتر جیادەکرانەوە، جیاکردنەوەکە ئەوەندە دڕندانەبوو تەنانەت پیرەکانیشی بەردەکەوتن. پاشان پیاوەکان بەپێی تەمەنیان دابەشدەکران، مناڵە پچوکەکان لای دایکیان دەمانەوە، پیرەکان و ئەوانەی بێهێزتربوون لەڕیزی جیادا کۆدەکرانەوە.

پیاوان و کوڕانی هەرزەکار دادەنران بەوەی کە دەتوانن چەکهەڵبگرن، بەیەکەوە کۆدەکرانەوە ،هەروەک چۆن مەڕوماڵات کۆدەکرێتەوە، بێئەوەی لەپێناسنامەکانیان ووردببنەوە.

ئافرەت و مناڵ بەشێوەیەکی تر ئازاریاندەچەشت. پاش ماوەیەکی کەم لە گرتنیان، پاسەوانەکان بە زۆر ئافرەتەپیرەکانیان لە کچەکانیان و مناڵی کچەکانیان جیادەکردنەوە و بەپەلە دەنێرران بۆ جێگەی نەزانراو. بەلایەنی کەمەوە لە دوو حاڵەتدا، سەربازەکان و حەرەسەکان لە شەوی یەکەمدا لەپڕ خۆیان دەکرد بەشوێنی ئافرەتەکانداو مناڵە بچوکەکانیان، تەنانەت شیرەخۆرەکانیشیان لێدەسەندن. ئافرەتەکان ئەبوایە بەدرێژایی ئەوشەوە گوێیان لەگریان و هاواری منداڵەکانیان بووایە کە لەژوورێکی تربوون. بەڵام ئەوەی لەهەمووشتێک زیاتر ئازاری ئافرەتەکانی دەدا، ئەوەبوو کە دەبوو بەبەرچاوی خۆیانەوە ببینن چۆن مێردەکانیان، کوڕەکانیان و باوکیان ئازاردەدرێن و لەکۆتاییدا وندەبوون بێئەوەی بزانن چیان بەسەردێت.

کۆکردنەوە Concentration

لەناوەڕاستی مانگی ٣ی١٩٨٨دا گیراوەکان گوێزرانەوە بۆ ئەو زیندانانەی لەژێر کۆنترۆڵی ئیستیخباراتی عەسکەریدابوو. گوێزانەوەی گیراوەکان لەناوەڕاستی مانگی ٤ و ناوەڕستی مانگی ٥ گەیشتە لووتکە. پاش ماوەیەکی کەم وونبوونی بەکۆمەڵی گیراوەکان دەستیپێکرد. لەم قۆناغەدا زۆربەی گیراوەکان گوێزرانەوە بۆ «تۆپزاوا». تۆپزاوا بریتیە لەسەربازگایەکی گاردی میللی لە چواردەوری تکریت. هەندێک لە گیراوەکان گوێزرانەوە بۆ هۆڵەکانی سەربازگایەکی تری گاردی میللی لەتکریت. ئافرەت و مناڵەکان بە لۆری لە تۆپزاواوە گوێزرانەوە بۆ ئۆردووگای جیا لە«دبس». لەنێوان ٦٠٠٠ تا٨٠٠٠ لەگیراوەکان، پیروپەککەوتەکان گوێزرانەوە بۆ ئۆردوگایەکی بەجێهێڵراو بەناوی «نوگرە سەلمان» لەباشووری عێراق. سەدان لەم پیروپەککەوتانە لەئەنجامی برسێتی و نەخۆشی و ئیهمالکردن مردن.

لەدوا قۆناغی ئەنفالدا، خەڵکی گوندەکانی بادینان لەقەڵایەکی زۆر گەورەی سوپای عێراقیدا لەدهۆک زیندانکران. ژنان و منداڵان پاشان لەدهۆکەوە گوێزرانەوەبۆ زیندانێک لە «سلامیة»

نزیک موسڵ. بەبۆنەی کۆتاییپێهاتنی ئەنفالەکانەوە لە ١٩٨٨/٩/٦دا لێبووردنێکی رەسمی دەرکرد. لە ئەنجامی ئەم لێبووردنە بەشی هەرەزۆری ژنان، منداڵان و پیرەپەکەوتەکان بەربوون، بەڵام هیچ یەک لەپیاوەکان بەرنەبوون. لەقۆناغی سێهەمی ئەنفالدا «خوێناویترین قۆناغ»، تەنها شەش کەس کەتەمەنیان لەنێوان ١٢ساڵ و ٣٨ساڵدابوو توانیان دەربازبن.

پرۆسەی دیاریکردنی ئەوانەی دەبێت بکوژرێن، ئەگەر لەحاڵەتێکدا بتوانن خۆیان دەرباز بکەن لەهێرشی کیمیاوی، بارودۆخی فرەناخۆشی زیندانە کاتیەکان و ئەشکەنجەدانی ناوبەناو، بەماوەیەکی زۆر پێش کوشتنی گیراوەکان لەلایەن گروپی تیربارانەوە دەستیپێکرد. دوو رۆژ پێش رێخستنی سەرژمێری نیشتمانی لە ١٩٨٧/١٠/١٥ دا دەزگاکانی سووپاو موخابرات فەرمانیان بۆهات کەدەستبکەن بەدانانی لیستەی تایبەتی سەبارەت بەو کوردانەی لە «ناوچە قەدەغەکراوەکان» دەژین، هەروەها دانانی لیستەی جیاجیا سەبارەت بەخێزانی «یاخیبووەکان». لەکاتی ئەنفالەکاندا، ناو؛ رەگەز؛ تەمەن؛ شوێنی لە دایکبوون و شوێنی نیشتەجێبوونی گیراوەکان تۆمارکرابوو. لەسەر بناغەی ئەم زانیاریانە پیاوەکان «خەڵکی ناوچە قەدەغەکراوەکان و کەسوکاری یاخیبوەکان» لە تەمەنی ١٥ تا ٥٠ساڵ لەباشووری عێراق کوژران.

لەناوبردن ◁قڕکردن▷ Annihilation

بەگوێرەی MEW ئەو مێتۆدەی پیاوە کوردەکان پێی ئیعدامکراونلەلایەن گروپی تیربارانەوە بەشێوەیەکی سەرسووڕهێنەر هەمان مێتۆدمان بیردەخاتەوە کەلەجەنگی جیهانی دووەمدا لەلایەن (Einsatzkommandos)، واتە کۆمەڵە گەڕۆکەکانی کوشتن «وحدات القتل المتحركة»ی نازیەکان لەئەورووپای رۆژهەڵات پیادەکراوە.

«چەند گروپێک لە زیندانکراوەکان ریزدەکران، لەپێشەوە تەقەیانلێدەکراو پاشان فڕێدەدرانە گۆڕستانی بەکۆمەڵەوە کەلەوەپێش هەڵکەندرابوو. هەندێک گرووپی تر بەزۆر فڕێدەدرانە چاڵەکانەوەو تەقەیانلێدەکرا، لەکاتێکدا هێشتا وەستابوون، هەندێک گرووپی تر بەزۆر دووبەدوو لەتەنیشت یەکەوەڕادەکێشران، لەسەرشێوەی ماسی ساردینی، واتە لەتەنیشت ئەو لاشانەوە کەتازە کوژرابوون وئەمجار ئەوانیش دەکوژران. گرووپەکانی تر بەیەکەوە دەبەسترانەوە، پاشان زۆریان لێدەکرا لەسەر لێوی چاڵەکان بووەستن و لەدوواوە تەقەیان لێدەکرا بۆئەوەی بەدەما بکەونە ناو چاڵەکان. لەوانەیە ئەم مێتۆدەیدوایی لەلای پیاوکوژەکان زیاتر کاریگەر بووبێت. لە کۆتاییدا بلدۆزەرەکان خۆڵیان دەکرد بەسەر لاشەکاندا. هەندێک

لەگۆڕستانە بەکۆمەڵەکان پێکهاتبوو لەدەیان چاڵی جیاجیا کەبێگومان لاشەی هەزاران قوربانیان تێدابووە. ئەو بەڵگانەی لەشوێنی گۆڕستانەکان کۆکراونەتەوە دەریدەخەن کەجەلادەکان یان ئەندامانی حیزبی بەعس بوون، یان ئەندامانی ئاسایش .

پرۆسەی لەناوبردن، بەگوێرەی نۆرمی بیرۆکراتی بەووردی و زۆر ووشک دەچووبەڕێوە. هۆی ئیعدامکردنی قوربانییەکان ئەوە نەبوو کە تاوانێکی دیاریکراویان کردبێت، بەڵکو تەنها تاوانیان ئەوەبوو لەجێگایەکدا لەدایکبوون کەلەلایەن حکومەتی مەرکەزییەوەدیاریکرابوو بە ‹ناوچە قەدەغەکراوەکان›، واتە ئەو کوردانە لەو ناوچانە دەژیان کەلەژێر رکێفی حکومەتی مەرکەزیدا نەبووون.

لە ئەنجامی شایەتی ڕزگاربووەکان، بەلایەنی کەمەوە شوێنی سێ گۆڕستانی بەکۆمەڵ دیاریکراوە، رمادی و سەماوە و الهدار.

راپۆرتی «جینۆساید لە عێراق» لەدەمی ‹راوول هیلبێرگ›ـەوە دەڵێت: «کۆمەڵگای نوێ زۆر رێگای لەبەردەمدا نییە بۆئەوەی لەماوەیەکی کەمدا بتوانێت بەشێکی زۆر لەخەڵک کە لەهەمان کۆمەڵگادادەژین لەناوببات. ئەم کردەوەیە لەراستیدا بریتییە لەتەنگوچەڵەمەیەکی توانایی ‹مشکلة الكفاءة› کەزۆر رەهەند دەگرێتە خۆی». دۆکیومەنتە دەست بەسەرداگیراوەکانی رژێم «بە شێوەیەکی بەربڵاو و سەرسووڕهێنەر دەریدەخەن کەچۆن بیرۆکراتیەتی عێراقی جینۆسایدی کوردی رێکخستووە».

جینۆسایدی مۆدێرن Modern Ginocide

کتێبی جینۆساید لە عێراق‹٦›، بەشێوەیەکی قەناعەتپێکراو، دەریدەخات کە جینۆسایدیکوردی ساڵی ‹١٩٨٩-١٩٨٧›، بریتییە لەجینۆسایدێکی نوێ، «سیگمۆند باوومان» لەکتێبی «هۆلۆکۆست و مۆدێرنە»‹١٥› لەم رووەوە دەدوێت. هەرچەندە کوشتنی بەکۆمەڵ داهێنانێکی نوێ نییە، بەڵام کوشتنی بەکۆمەڵی هاوچەرخ، واتە لەچوارچێوەی «دەوڵەت – نەتەوە»دا لەراستیدا رووداوێکی نوێیە.

جینۆسایدی نوێ لەدوو رووەوە جیاوازە. لەلایەکەوە بەهیچ شێوەیەک بریتی نییە لەرووداوێکی عەفەوی، لەلایەکی ترەوە بریتییە لەپلانێک، کە بەشێوەیەکی عەقڵانی و زۆر بەووردی داڕێژراوە. جینۆسایدی نوێ بریتییە لەپلانێک کە بەهیچ شێوەیەک لەناکاو روونادات، لەهەمان کاتدا بە هیچ شێوەیەک پەیوەندی نییە بەهەست ونەستی گرووپێک، یان پاڵنەری کەسی ‹١٦›. جینۆسایدی نوێ بریتییە لەجینۆسایدێک بەمەبەستەوە.

داڕێژەرانی جینۆسایدی نوێ بۆچوونێکی تایبەتیان هەیە سەبارەت بەشێوەی کۆمەڵ.

مەبەستی جینۆسایدی نوێ بریتییە لە بنیادنای بۆچوونێکی مەزن سەبارەت بەداڕشتنی کۆمەڵگایەکی باشتر، وەبەتایبەتی کۆمەڵگایەک کەبەتەواوەتی جیاوازە.

جینۆسایدی نوێ لەسەر بناغەی «بۆچونی باخەوان» دانراوە ودەسەپێنرێت بەسەر کۆمەلگادا. هەمانشێوەی باخەوانەکان، داڕێژەرانی جینۆسایدی نوێش مەبەستیانداڕشتنی کۆمەڵگایەکی پاکە. ئەم داڕێژەرانە بەتەواوەتی ڕقیان لەو دڕکانەیە کەکۆمەڵگاکەیان پیسدەکەن. دڕکەکان بریتین لەتەنگوچەڵەمەیەک کەدەبێت چارەسەربکرێت. دڕکەکان دەبێت لەناوببرێن. دڕکەکان دەبێت بمرن، نەک لەبەرئەوەی دڕکن، بەڵکو لەبەرئەوەی دەبێت باخەکە جوان و بێ تەنگوچەڵەمەبێت‹١٧›.

بەعسییەکان هەمیشە ئاواتیان بووە کۆمەڵێکی گونجاوی بێئاژاوەو گوێڕایەڵ دروستبکەن. بەگوێرەی گوتاری یەکێتی عەرەب، کورد بریتیبوو لەگەورەترین تەحەدا دژ بەبیرووڕای بەعسیەکان. کوردەکان بریتی بوون لەو دڕکانەی کە دروستکردنی «عێراقێکی عەرەبی» تێکدەدەن.

بەڵام بەعسیەکان زۆر بەتەحەموول بوون لەهێنانەدی بۆچوونەکەیان. لەماوەی بیست ساڵدا، هەنگاو بەهەنگاو دەسەڵاتی خۆیان جێگیرکرد، بەڵام هەگیز وازیان لە خەونەکەیان نەهێنا. «کاتێک خەونی نوێخوازی لەلایەن دەسەڵاتێکی ڕەهاوە باوەشیپیادەکرێت. کاتێک ئەم دەسەڵاتە هێزی عەقڵانیەتی نوێ ‹بەڕێوەبردنی دەوڵەت –وەرگێڕ›مۆنۆپۆلیزەدەکات، کاتێک هیچ چاودێریکردنێکی کۆمەڵایەتی لەسەر ئەم دەسەڵاتە نابێت، ئەوا دەرئەنجام بریتییە لەجینۆساید‹١٨›.

دەرئەنجامی سیاسەتەکانی بەعس لەعێراقدا بەرامبەر کورد بریتیبوو لە جینۆساید. «سارا گۆردن» پێنج خاڵ دەسنیشاندەکات، کە ڕۆڵدەبینن لەڕوودانی جنۆسایددا. هەوەها لەحاڵەتی جینۆسایدی کوردیشدا ئەم بۆچوونە ڕاستە .

ئەم پێنج خاڵە بریتین لە:

١- بوونی پاڵنەرێکی زۆر رادیکال دژی کورد.

٢ –کردنی ئەم پاڵنەرە بەبەشێک لەسیاسەتی دەوڵەتێکی بەهێز و«مرکزی».

٣ – دەوڵەتی عێراقی دەسەڵاتی هەبووە بەسەر دەزگایەکی بیرۆکراتی زۆر گەورەو بەتوانادا.

٤ – سەپاندنی دۆخی نائاسایی، کە بریتییە لەدۆخێکی نائاسایی لەکاتی شەڕدا دەسەپێنرێت. ئەم دۆخە یارمەتی ڕژێم وئەو بیرۆکراتیەی لەژێر دەسەڵاتیدا بووە، داوە

بەئارەزووی خۆیان هەمووشتێک بکەن، کەئەگەر لەبارودۆخی ئاساییدا بووایە، لەوانەیە زۆر تەنگوچەڵەمەی بۆ دروستبکردایە ‹١٩›.

٥ –قبووڵکردنی جینۆسایدو ئامادەنەبوونی کۆمەڵگای نێودەوڵەتی و دانیشتوانی عێراق بۆ خۆ پێوەخەریککردنی ‹٢›، ‹٢١›.

بەگوێرەی بارودۆخی ئەوکاتەی کوردستان، دەبوایە لەناوبردنی بەکۆمەڵی کوردەکان وەک کارێکی بیرۆکراتی، لەلایەن دامودەزگا جیاوازەکانی دەوڵەتی عێراقەوە بهاتایەدی. ئەو تەکنیکەی دەزگای بیرۆکراتیەتی عێراقی بەکاریهێنا بۆهێنانەدی جینۆساید بریتیبوو لە توندوتیژی. بەجێهێنانی جنیۆساید پێویستی بەدابەشکردنی زۆر ووردی کار دەکرد لەنێوان دەزگا جیاوازەکانی رژێمدا. بۆ ئەم مەبەستە هەر دەزگایەک کارێکی تایبەتی پێ سپێردرا. ئەم دەزگایانە بریتیبوون لەدەزگا جیاوازەکانی ئاسایش؛ ئیدارەی مەدەنی؛ سووپای عێراقی؛ دەزگای بیرۆکراتی حیزبی بەعس. ئەم دەزگایانە کارەکەیان هێنایەدی بەبێ هیچ بەرپرسیاریەکی ئەخلاقی. بیرۆکراتیەتی عێراقی کارەکەی سەرشانی بەو پەڕی ئەخلاقیەت وتواناوە هێنایەدی. هەر ئەم بەتواناییەی بیرۆکراتیەتی عێراقی دەریدەخات بۆچی تەنانەت یەک کەسیش نەیتوانی رزگاربیبێت لە گروپی تیربارانکردن لە دواقۆناغی ئەنفالدا.

دەزگای کوشتاری رژێم، پاش کەوتنە کارکردن، ئیتر میکانیزمیەتی خۆی وەرگرت. پاش بەجێهێنانی کارەکەی لەکوردستان بەوپەڕی دڵسۆزیەوە، ئیتر ئەم جارەیان ئەم دەزگایە دەگەڕابۆ شوێنی نوێ بۆ بەکارهێنانی ئەوتوانا نوێیانەی فێریبووبوو‹٢٢›.

ئایا لەجێگای خۆیدا نییە داگیرکردنی کوێت وکوشتنی خەڵکی مەدەنی دابنرێت بە بەکارهێنانی بیرۆکراتیەتێکی زۆر بەتوانا وەک ئامرازێک لە سیاسەتی دەرەوەی عێراقدا؟

سەیرکردنێکی زۆر ووردی ئەو زمان و سیمبۆلانەی پڕوپاگەندەی عێراقی، کاتی داگیرکردنی کوێت بەکاریهێناوە، دەریدەخات کە کوێتیەکانیش دڕکێکی تر بوون لەرێگای هێنانەدی جیهانێکی عەرەبی یەکگرتوو، لەژێر سایەی صدام حسێندا.

سەرچاوەکان

لە سەرچاوەی ژمارە ‹١› تا ژمارە‹٢٢› بێجگە لە ژمارە ‹٢٠-٤› سەیری نوسخە ئینگلیزی یەکە بکە.

سەرچاوەی ژمارە ‹٤›:

ئەدوارد سعید، ساڵی ١٩٨٨ ،ئەم دێڕانەی خوارەوەی نووسیوە :

ئەمڕۆ، رۆشنبیرانی تەیاری عیلمانی، دەبێت رۆڵی خۆیان ببینن لەبوارەکانی خوێندن؛ سیاسەت؛ مێژوو؛ کولتووردا. ئەکرێت ئەم گرووپە بەچینێکی رووناکبیرو کاریگەر ناوببرێت، کەبەهۆی ڕەشبینییەوە خۆشی خەڵکی تر تێکدەدەن، ئەم گروپە رێگا بەخۆی نادات گەمەی بێمانای شووناسبکات... بەڵام ئەم گروپە خوازمەندە بەشێوەیەکی سوودمەند گوزارشت لە بەرژەوەندیەکانی ئەوانە بکات کەگوێیانلێناگیرێت، کە نوێنەریان نییەو پەیوەندییان پێوەناکرێت. ئەم گروپە هەڵدەسێت بەم کارە، وەک کۆمەڵێک رۆشنبیری دەروەست، نەک لەرێگای بەکارهێنانی زمانی ڕەسەنایەتی.

بۆ ئەم مەبەستەسەیری :

New Left Review

Edwar-W,Said "Identity,Negation and Violence"

بکە 1988,no.171,p60

سەرچاوەی ژمارە (٢٠):

تاچ رادەیەک واشنتۆن ئاگای لەجینۆسایدی کوردی بووە، لەکاتی روودانیدا؟

زانیاریەکانی ئەرشیفی ئاسایشی نیشتمانی ئەمەریکی، لەگەڵ ئەو زانیاریانەی MEW

لە رێگای یاسای «سەربەستی زانیاری»یەوە دەستیکەوتووە، تیشکێکی تەواو ناخەنە سەر ئەم بابەتە. برووسکەیەکی کێبڵی «جۆرێک لەبروسکەکردن» هی وەزارەتی بەرگری ئەمریکی، بەبەرواری ١٩٨٨, ٤, ١٩ سەرنج رادەکێشێ بۆ ئەم زانیاریانەیخوارەوە:

- نزیکەی یەک ملیۆن و نیو هاوولاتی کوردی، سەرلەنوێ لەئۆردوگاکاندا جێگیرکراون.

-هێرشکردنە سەر نزیکەی٧٠٠-١٠٠٠ گوندی کوردی بەمەبەستی سەرلەنوێ نیشتەجێکردنەوەی دانیشتوانیان.

-ژمارەیەکی زۆرزۆر، نازانرێت ژمارەکە بەتەواوی چەندە، لەکوردەکان گوێزراونەتەوە بۆ ئۆردوگاکانی گرتن، لە نزیک سنوورەکانی ئوردن و سعودیە.

-لە ئەنجامی ئیجرائاتەکانی حکومەتی عێراقی، هاتووچۆی کوردەکان لە باکووری عێراق زۆر زەحمەتکراوە.

بەڵام زانیاریەکی زۆرلەدێرەکانی داهاتوودا کوژێنراوەتەوە.Genocide in Iraq p:204,note19

تاچ رادەیەک اردن؛ سعودیە؛ کوێت، ئاگایان لەگۆڕستانە بەکۆمەڵەکان بووە، لە نزیک سنوورەکانیانەوە؟؟

لە دۆکیومەنتێکدا لەژێر ناونیشانی «چەند دەلیلێک دەربارەی سیاسەتی ئەمریکا بەرامبەر بە عێراق» کەلەلایەن تیپە وەزاریەکەی «جۆرج بۆش»ەوە لەمانگی ١ی ١٩٨٩دا ئامادە کراوە، بەڕێوەبەرایەتیی نوێی بۆش، ئامادەیی خۆی دەربریوە بۆ گەشەپێدانی پەیوەندی لەگەڵ عێراقی صدام حسێندا.

«بریاردان سەبارەت بەچۆنیەتی پەیوەندیەکان لەگەڵ عێراقدا بەدەست بەڕێوەبەرایەتی نوێیە. ئایا ئەم بەڕێوەبەرایەتیە دەخوازێت لەگەڵ عێراقدا وەک دەوڵەتێکی دکیتاتۆریی زۆر دڕندەمامەڵەبکات، کە دەبێت بە

پێی توانا ئەمریکا خۆی لێدووربخاتەوە؟ یان دەخوازێت دان بنێت بەهێزو توانای عێراق لەناوچەکەدا، لەئێستاو لەداهاتووداو لەسەر ئەم بناغەیە گرنگییەکی زۆری پێبدرێت؟ ئێمە زۆر بەتوندی هانی بەڕێوەبەرایەتی نوێ ئەدەین بۆچوونی دووەم پەیڕەوبکات».

هەرچەندە پسپۆڕەکانی پەیوەندی دەرەوەی بەڕێوەبەرایەتی جۆرج بۆش، دان بەوەدا ئەنێن کەمافەکانی مرۆڤ لە عێراق بەشێوەیەکی زۆرترسناک پێشێلدەکرێن، بەڵام لەهەمان کاتدا دەگەنە ئەو دەرئەنجامەی کە «ئێمە نابێت بە هیچ شێوەیەک خۆمان هەڵقورتێنین لەکێشەی کوردی لەعێراق، کەنزیکەی شەست ساڵە بەردەوامە. هەروەها نابێت بەرەنگاری هەوڵە مەشروعەکانی عێراق ببینەوە، کە مەبەستێتی یاخیبوونی کوردەکان دامرکێنێتەوە».

ئەم دێڕانە لەم کتێبەوە وەرگیراوە:

James A Bill & Robert Springborg,
Politics in the Middle East , New York
Harper Collins College Publishers,
4th Edition, P. 387-388.